

10. Дрібні звістки // ВУШ. - 1918 - 1919. - № 8 - 9. - С. 156 - 157.
 11. Постернак С. Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917-1919 рр.. - К.: Друкар, 1920. - С. 38.
 12. Міяковський В. В.П.Науменко // ВУШ. - 1919 - 1920. - № 1 - 3. - С. 66 - 69; Зеров М. А.А.Пінчук // Там само. - С. 70; Зеров М. Юхим Щириця // Там само. - С. 71 - 72.
 13. Дрібні звістки. Пояснення до наведених розпоряджень // ВУШ. - 1919 - 1920. - № 1 - 3. - С. 90.
 14. Дрібні звістки. Становище українських вищих початкових і середніх шкіл на провінції // Там само. - С. 95.
 15. Збірник декретів, постанов, наказів та розпоряджень по народному комісаріату освіти. - Харків, 1920 - С. 16.
 16. Там само. - С. 31.
 17. Блакитний В. С чего начинают «украинизацию» Украины // Центральный державный архив громадських об'єднань України.- Ф. 1. - Оп. - 20. - Спр. 159. - Арк. 45 - 46.
 18. Сборник Узаконений Украины. - К., 1920. - № 24. - С. 508.
-

Віталій Морозов

ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАВОЗАХИСНОГО РУХУ В УКРАЇНІ В 1960-1980-х рр.

Постановка проблеми: у статті досліджуються основні етапи становлення та розвитку напівлегальних та таємних організацій правозахиного руху в Україні в 60-80-х рр. ХХ ст.

Зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями: запропоноване дослідження пов'язане з накопиченням джерельної та документальної бази, яка стане основою для підготовки фундаментальних досліджень з історії дисидентського руху в Україні в другій половині ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: частково деякі складові аспекти проблематики запропонованого дослідження у вітчизняній науковій та науково-популярній літературі знайшли своє висвітлення у монографіях Л. Алексеєвої, О. Бажана, Ю. Данилюка, Г. Касьянова, у спогадах Л. Лук'яненка, збірниках документів і матеріалів та на сторінках періодичної преси на рубежі ХХ-ХХІ ст.

Постановка завдання (мета статті): автор запропонованого дослідження поставив перед собою такі цілі та завдання:

- дати загальну та комплексну оцінку діяльності українських правозахисних організацій другої половини ХХ ст.;
- окреслити провідні форми та методи напівлегальної та нелегальної боротьби прогресивно мислячих представників різних верств українського суспільства в 1960-1980 рр.

Перспективи подальших розвідок: тематика запропонованого дослідження може стати основою для підготовки ґрунтовних та фундаментальних наукових праць щодо причин, передумов та етапів виникнення й розвитку опозиційного руху в Україні в другій половині ХХ ст.

Кожний авторитарний чи тоталітарний політичний режим зустрічає на своєму шляху опір відповідно до сили тиску, який він здійснює на суспільство. На всіх стадіях і етапах формування тоталітарного режиму в СРСР велася боротьба проти класів, цілих народів та революційних національно-визвольних рухів.

У піку його розвитку почався розпад власне політичної системи, який спочатку відбувався шляхом віднайдення вад системи, на які вказували найпринциповіші громадяни та їх неформальні (часто - й підпільні) об'єднання та групи. Вартові сили політичної системи та їх оточення сприймали такі прагнення як замах на її устої з усіма випливаючими з цього трагічними наслідками.

Вільне міжпрофесійне об'єднання трудящих (ВМОТ)

З грудня 1978 р. по червень 1986 р. у столиці СРСР розгорнула свою діяльність громадська організація під назвою «**Вільне міжпрофесійне об'єднання трудящих**», філіали та осередки якої діяли також і в Україні. Керівні органи ВМОТ у своїх програмних документах наголошували, що його цілями є:

- надання правової, моральної та матеріальної допомоги своїм членам;
- видання інформаційних бюлетенів;
- захист соціальних та економічних прав співгромадян.

Вільні адвентисти сьомого дня (ВАСД)

За радянських часів однією з найбільш переслідуваних була конфесія «**Вільні адвентисти сьомого дня**», керівництво якої загинуло у таборах та в'язницях. В Україні організації адвентистів сьомого дня діяли у 8 областях. Репресії КДБ проти адвентистів активізувалися з 1979 р. внаслідок дії таких обставин:

- намагання викрити підпільні видавництва релігійної літератури;
- категоричну відмову представників конфесій служити в армії;
- обмеженням релігійної пропаганди серед населення [2, с. 178 - 183].

Однією з найжахливіших форм репресій проти членів конфесії адвентистів було позбавлення їх батьківських прав і відправлення дітей до дитячих будинків та інтернатів.

Ініціативна група захисту прав віруючих і церкви в Україні (ІГЗПВЦУ)

Суспільно-політичні реформи М. С. Хрушова гарантували свободу переважній більшості в'язнів сумління. Внаслідок післясталінської політичної амністії у 1956-1957 рр. з ув'язнення і заслання на територію Західної України повернулося багато священників, які були звільнені із відповідною забороною займатися релігійною діяльністю [20, с. 13].

Повернення із заслання священників значно активізувало греко-католицький рух у Західній Україні. Віруючі чинили опір руйнації, розграбуванню храмів та використанню церковних приміщень як господарських складів тощо [5, с. 262 - 263].

Першою правозахисною організацією у захисту прав віруючих УГКЦ стала «**Ініціативна група захисту прав віруючих і церкви в Україні**», створена 9 вересня 1982 р. Групою були зроблені відповідні заяви, в яких проголошувалася її мета та завдання, а саме:

- чинити опір руйнації та розграбуванню храмів;
- проведення релігійних страйків;
- захист прав віруючих шляхом подання петицій, написання відкритих листів та відповідних звернень [13, с. 651 - 655].

Клуби творчої молоді (КТМ)

Різними аспектами творчості шістдесятників цікавилися всі верстви населення України. Вони влаштовували літературні читання на приватних квартирах, проводили різноманітні літературно-мистецькі заходи тощо [1, с. 27].

Центром шістдесятників у Києві став «Клуб творчої молоді», заснований у 1960 р. При ньому існували та діяли різноманітні мистецькі секції (театральна, письменницька, художня, музична). КТМ досить швидко став найулюбленишим місцем зустрічей нової генерації інтелігентів, а президентом клубу був обраний молодий режисер Л. Танюк [6, с. 19 - 20].

Із самого початку діяльність клубу виходила за межі дозволеного тогочасним політичним режимом. На його зібраннях були дуже популярними виступи В. Симоненка, І. Драча, Л. Костенко, М. Вінграновського, а на літературних вечорах вони викликали, без перебільшення, фурор своєю сміливістю, новизною та майстерністю.

Перехід від виключно культурницької до громадської діяльності не міг не викликати відповідної реакції з боку правлячого режиму. А з осені 1962 р. почали набирати обертів позасудові репресії проти активістів КТМ, а саме:

- заборона проведення вистав, експозицій, літературних вечорів;
- стеження, погрози, профілактичні бесіди тощо [6, с. 21].

Клуби творчої молоді в першій половині 1960-х рр. відкривалися по всій Україні, зокрема в Одесі та Дніпропетровську. Створювалися дисидентські осередки шістдесятників і в інших великих містах України.

Так, у Львові виник свій клуб творчої молоді під назвою «Пролісок», який очолив аспірант Львівського університету М. Косів. До його складу також увійшли психолог М. Горинь, мистецтвознавець Б. Горинь, студент історичного факультету І. Гель та інш. Трохи пізніше до «Проліска» приєдналися поети І. Калинець, І. Стасів-Калинець, Г. Чубай, художниця С. Шабатура та інші.

На відміну від киян, західноукраїнські шістдесятники були переконаними антирадянщиками, мали емпіричний досвід зіткнення з більшовицькою тоталітарною машиною. А справжнім «живим містком» між Києвом і Львовом був І. Світличний, який став генератором ідей і духовним лідером шістдесятників [9, с. 108].

Дуже швидко всі ці осередки опинилися під ковпаком КДБ. За спогадами шістдесятників, відкрите та демонстративне стеження за ними почалося тільки після приходу до влади Л. Брежнєва і підготовки розгрому того руху, який виник на ґрунті хрущовської відлиги.

Це пояснюється ще й тим фактом, що серед радянського партійного керівництва були люди, які співчували шістдесятникам і намагалися ввести їх у межі, дозволені режимом, щоб із столиці СРСР не було причин для надання вказівки вжити відповідних репресивних заходів. Коли І. Дзюба написав свою програмну роботу під назвою «Інтернаціоналізм чи русифікація?», її за наказом першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста розмножили і розповсюдили для ознайомлення серед високих партійних чинів на рівні секретарів обкомів.

На момент арештів рух шістдесятників у своєму розвитку вийшов на рівень громадського протистояння тогочасному політичному режиму і став міцною базою подальшого руху опору.

Росохацька група

На початку 1970-х років в с. Росохач Чортківського району Тернопільської області діяла підпільна група молоді, відома як **Росохацька група**. До її складу входили В. Мармус, М. Мармус, С. Сапеляк, В. Сеньків, П. Винничук, Н. Слободянюк, А. Кравець та інші.

Компанія молоді слухала крізь шум глушилок закордонні радіопередачі. Саме звідти молоді люди дізнавалися про такі постаті, як І. Кандиба, Л. Лук'яненко, І. Світличний, В. Чорновіл, Є. Сверстюк та про інших дисидентів. До основних активних дій Росохацької групи можна віднести:

- розповсюдження листів невідомого автора, у яких говорилося про знищення могил вояків Галицької Армії у Львові;
- поширення антирадянських віршів;
- підняття чотирьох синьо-жовтих прапорів і розвішення відповідної прокламації до 55-ої річниці проголошення Четвертого Універсалу Української Народної Республіки в м. Києві;
- збирання зброї для підпільної боротьби [10, с. 164 - 167].

У лютому 1973 р. членів Росохацької групи було заарештовано, а наприкінці року відбувся суд. За статтями 62 і 64 КК УРСР В. Мармуса засудили до 6 років таборів суворого режиму і 5 заслання, М. Мармус і С. Сапеляк отримали по 5 років ВТК і 3 заслання, В. Сеньків і П. Винничук - по 4 ВТК і 3 заслання, Н. Слободянюк з А. Кравцем - по 3 роки ВТК.

Спілка української молоді Галичини (СУМГ)

Зимом 1972 р. в Івано-Франківській області робітники та студенти вирішили створити підпільну організацію під назвою «Спілка української молоді Галичини», до складу якої увійшли Д. Гриньків, І. Шовковий, Д. Демидів, М. Мотрюк, Р. Чупрей. Невдовзі вони почали займатися збором інформації про діяльність УПА, пошуком нелегальної літератури та зброї. Кожний член групи мав псевдонім, а свої завдання отримував від керівництва у письмовій формі.

Члени СУМГ мали за мету своєї діяльності:

- встановити контакти з іншими подібними організаціями;
- придбати друкарську машинку для поширення самвидаву;
- узгодити й затвердити програму на загальному зібранні;
- виготовити печатку організації [16, с. 285 - 293].

Але ці наміри вони так і не встигли втілити в життя. За доносом «стукача» були проведені арешти, а в серпні 1973 р відбувся суд, на якому Д. Гриньків отримав 7 років ВТК суворого режиму та 3 роки заслання, І. Шовковий та Д. Демидів по 5 років, а М. Мотрюк та Р. Чупрей - по 4 роки радянських концтаборів.

Українська Гельсинська група (УГГ)

Радянський уряд, впевнений у своїй силі і владі над громадянами і народами СРСР, не очікував ніяких проблем, публікуючи «Заключний акт» Гельсинських угод у газеті «Известия» від 1 серпня 1975 р. Але невдовзі в Радянському Союзі були створені групи сприяння виконанню Гельсинських угод. Спочатку подібна група виникла в Москві, а потім в Україні, Литві, Грузії та Вірменії як спроба легального впливу на урядові кола [14, с.15.]

Українська Гельсинська група була створена 9 листопада 1976 р. в Кончі-Заспі під Києвом на квартирі поета й публіциста М. Руденка. Метою діяльності УГГ було:

- сприяння ознайомленню широких кіл української громадськості з Декларацією прав людини;
- активне сприяння виконанню гуманітарних статей Прикінцевого акта наради з питань безпеки і співпраці в Європі;
- домагання визнання України як суверенної європейської держави;
- представництво України в ООН окремою делегацією;
- з метою вільного обміну інформацією запровадження акредитування в Україні представників зарубіжної преси;
- створення незалежних прес-агентств [17, с. 5 - 8].
- прийняття письмових скарг про порушення прав людини;
- опрацювання зібраної інформації про правовий стан в Україні;
- вивчення фактів порушення прав людини стосовно українців, котрі живуть в інших республіках СРСР, та надання їм широкого оприлюднення [18, с. 23].

Незабаром почалися переслідування та арешти активу УГГ. У 1981 р. усі члени УГГ опинилися за ґратами або були змушені виїхати на ПМЖ за кордон. Більшість членів групи, визнані особливо небезпечними елементами для радянської влади, отримали під час перебування в таборах додаткові терміни за сфабрикованими кримінальними або політичними справами.

Українська робітничо-селянська спілка (УРСС)

Сполучною ланкою між національно-визвольним і демократичним рухом дослідники суспільно-політичних процесів другої половини ХХ ст. вважають **Українську робітничо-селянську спілку**, яка була створена у Львові в 1959 р. випускником юридичного факультету Московського університету Л. Лук'яненком. Метою її було сприяння виходу України зі складу СРСР [11, с. 36].

В одному з варіантів програми УРСС головним завданням організації була ненасильницька боротьба за:

- громадські права в Україні;
- національні та культурні права;

- економічні права тощо [15, с. 394].

Усі члени УРСС мали вищу освіту (переважно юридичну), тому в літературі справу УРСС називають ще й «справою юристів». Вони хотіли виборювати права людини і права нації лише на основі радянської Конституції та радянських законів.

З січня 1961 р. почалися арешти. В числі перших були заарештовані І. Кандиба та Л. Лук'яненко. Останній був засуджений до страти, яку замінили на 15 років таборів. І. Кандиба одержав 11 років, а інші члени організації – по 10 років таборів.

Український національний фронт (УНФ)

Однією з найяскравіших сторінок історії опору радянському тоталітарному режиму є діяльність **Українського національного фронту**, який поєднував національну боротьбу з наявною конкретною та розгорнутою політичною програмою. На відміну від попередніх підпільних організацій, УНФ перший виробив програму, яка не базувалась ані на принципах марксизму-ленінізму, ані на засадах інтегрального націоналізму. В основу програми УНФ були покладені демократичні принципи свободи й рівності та охоплювали всі сфери суспільного життя [19, с. 16].

УНФ був першою підпільною організацією, котра мала постійне періодичне видання під назвою *«Воля і Батьківщина»*, в якому були надруковані:

- програмна концепція УНФ;
- програмні документи УНФ;
- націоналістичні статті;
- заклики до визвольної боротьби;
- матеріали постійної рубрики «Українські новини»;
- відомості про атрибути української державності (гімн, прапор, герб тощо) [7, с. 565].

Під час судових процесів над членами УНФ в Івано-Франківську у листопаді 1967 р. працювала виїзна сесія Верховного Суду УРСР. Після розгляду справ Д. Квецько отримав 15 років ув'язнення, З. Красівського та М. Дяка засудили на 12 років, Я. Лесів та В. Кулинин отримали по 6 років ВТК суворого режиму.

Висновок.

Охарактеризовані напівлегальні та нелегальні правозахисні організації, які діяли в різних регіонах УРСР в 1960-1980-х рр., внесли свій посильний вклад у розвиток опозиційного руху авторитарному політичному режиму та зайняли належне їм місце в новітній історії України.

Джерела та література:

1. Алексеева Л. История инакомыслия в СССР. - М.: Весть, 1992. - 352 с.
2. Бажан О. Г., Данилюк Ю. З. Український національний рух: основні тенденції і етапи розвитку (кінець 1950-х - 1980-ті рр.). - К.: Рідний край, 2000. - 233 с.
3. Баран В. К. Україна 1950 - 1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи: Автореф. дис... д - ра. іст. наук: 07.00.01 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. - Львів, 1997. - 46 с.
4. Внешняя политика Советского Союза. - М.: Книга, 1985. - 488 с.
5. Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція в Україні (друга половина 50-х - 80-ті рр. XX ст.) - К.: Рідний край, 2000. - 616 с.
6. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960 - 1980-х років. - К.: Либідь, 1995. - 224 с.
7. Квецько Д. З років боротьби (Спогади) / Упоряд. М.Дубас, Ю.Зайцев - Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. - 623 с.
8. Корнейко А. О. Суспільно-політичний розвиток України в 1953 - 1964 рр.: (на матеріалах західних областей): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. - Львів, 1999. - 21 с.
9. Коцюбинська М. Доброокій. Спогади про Івана Світличного. - К.: «Час», 1998. - 225 с.
10. Курносів Ю. О. Інакомислення в Україні (60 - ті - перша половина 80-х рр.). - К.: Інститут історії України НАН України, 1994. - 222 с.
11. Лук'яненко Л. Г. Вірую в Бога і в Україну. - К.: МП «Пам'ятки України», 1991. - 320 с.
12. Лук'яненко Л. Г. Сповідь у камері смертників. - К.: Вітчизна. - 1991. - 228 с.
13. Мартирологія українських церков. - Л.: Християнський самвидав «Смолокип». - 1985. - Т. 2. - 839 с.

14. Міжнародний Біль про права людини. - Харків.: Фоліо, 1994. - 52 с.
15. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950-х - початок 1990-х років. - К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1998. - 720 с.
16. Русначенко А. Розумом і серцем. Українська суспільно-політична думка 1940-1980-х років. - К.: Видавничий дім «KM Academia», 1999. - 324 с.
17. Українська Гельсінська Група. До 20-ліття створення. Документи. Історія. Біографії. - К.: вид. УРП, 1996. - 32 с.
18. Українська Громадська Група сприяння виконання Гельсінських угод. - Х.: Фоліо, 2001. - Т. II. (Документи і матеріали). - 196 с.
19. Український національний фронт: Дослідження, документи, матеріали/ Упоряд. Дубас М. В., Зайцев Ю. Д. - Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. - 680 с.
20. Цокур Є. Г. Реабілітація жертв політичних репресій в Україні у 1953 - 1964 роках: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Запорізький держ. ун - т. - Запоріжжя, 2000. - 18 с.

